

ידיעותינו על הספרות היפה, הן בעברית והן בלשונות אחרות, שנוצרה בקרב היהודים הספרדיים והמזרחיים, דלות ביותר, אף בהשוואה לתחומים אחרים של תולדותיהם ושל יצירתם הרוחנית. האיחור במחקר ספרות זו הוא תוצאה של הרבה גורמים: (א) גורמים לשוניים – מעטים החוקרים הבקיאים במיגוון הלשונית, שספרות זו משופעת בהן, עד כדי יכולת של מחקר טקסטואלי ספרותי, והדבר ניכר במיוחד בספרות שבלשונות יהודיות. (ב) גורמים מתודולוגיים – יש חולקים על הזיקה שביין מוצא הסופר ליצירתו, ועל-פי גירסתם יש לנתק דיון ועיון בספרות מגורמים ביוגרפיים, חברתיים, אתנולוגיים וכיוצ"ב. ממילא, לפי גישה זו, אין לדון בחטיבת ספרות על-פי מוצא משותף של כותביה. טיעון זה ניכר במיוחד במחקר ספרותיות בלשונות שהן משותפות לסופרים בעלי מוצא שונה, כגון ספרות בלשונות זרות ובלשון העברית. (ג) גורמים הערכתיים – הנחה שלא נוצרה בקרב יהודי-המזרח בדורות האחרונים ספרות בעלת ערך אמנותי.

רק באחרונה יש בידינו סקרים ביבליוגרפיים, שהם תנאי למחקר יסודי של ספרות זו ללשוניתיה (ראה: אברהם שטאל [עורך], ספרדים ועדות המזרח בספרות העברית – ביבליוגראפיה ומפתח, ירושלים תש"ם; יצחק בצלאל [עורך], כתבי סופרים יהודים ספרדיים ומזרחיים בלשונות יהודיות וזרות – סקר ביבליוגרפי של הספרות היפה במאה העשרים, א, תל-אביב תשמ"ב). אבל כבר בשלב זה אפשר לקבוע, כי הספרות היפה שכתבו יהודים ספרדיים ומזרחיים היא מאגר שופע של יצירה בכל הסוגות: שירה, סיפור, מחזה, מסה, זכרונות ועוד; כי היא נכתבה במיגוון רב של שפות – לפחות ב-30 לשונות (לרבות עברית), ויש בה הרבה יצירות בעלות ערך אמנותי. לכך יש להוסיף, כי הספרות הנדונה עשויה ללמד הרבה על תרבותן ועל תולדותיהן של הקהילות שבקרבן היא נוצרה.

*

בחוברת זו של 'פעמים' הבאנו כמה סקירות כוללות וכמה מחקרים על ספרות זו, מהיבטים שונים. מיותר לומר, כי מבחר זה של מאמרים אינו אמור לשקף את ההיבטים הרבים של הנושא הנדון. אפשר לקוות, שמאמרים אלה, שכמה מהם הם עיון ראשון בנושא הנדון בהם, יתרמו לזירוז המחקר של ספרות יהודי המזרח ולהסבת שימת-לב אליה יותר מאשר בעבר.

□ ד"ר אמנון נצר סוקר את ספרותם של היהודים הדוברים פרסית (במיוחד באיראן, בגבולותיה ההיסטוריים) בפרסית-יהודית ובעברית. המאמר מקיף ספרות זו

לתחומיה השונים: ספרות דתית (תפסירים לכתבי הקודש, מדרשים, ספרות הלכית וקבלית), מילונים ועוד; המחבר מתעכב במיוחד על שירתם, שהיא התחום שבו הצטיינו במיוחד יהודי פרס, ודן ביתר פירוט במשוררים הנודעים שבהם. על הספרות הפרסית-יהודית נכתבו כבר מאמרים וסקירות; ייחודו של מאמר זה הוא בהיקפו, הכולל ספרות זו לתחומיה וללשוניותיה, ובעדכונו, שיש בו תיקון של כמה וכמה פרטים, שחזרו ונדפסו במאמרים אחרים.

המחבר הוא מרצה בכיר בחוג ללימודים הודיים, איראניים וארמניים באוניברסיטה העברית בירושלים.

□ פרופ' מיכאל זנד סוקר את ספרות יהודי-ההר בלשונם התאית-יהודית, מהתחלותיה בראשית המאה העשרים עד ימינו אלה. המאמר דן בסוגות השונות של ספרות זו, החל משלב המעבר שלה מספרות עממית שבעל-פה, ומתאר את התפתחותה בנסיבות המכבידות של מדיניות השלטונות הסובייטיים כלפי התרבות היהודית. תוך כדי הדיון הספרותי אנו למדים על עמדותיהם של סופרים שונים בבעיות הקיום של יהודי-ההר, לרבות היחס אל השתייכותם לעם היהודי, אל ישראל וכיוצא"ב. מאמר זה הוא ראשון בסוגו כלשון כלשהי.

המחבר הוא פרופסור בחוג ללימודים הודיים, איראניים וארמניים באוניברסיטה העברית בירושלים.

□ פרופ' יונה צבר סוקר את ספרותם של יהודי כורדיסטאן לתחומיה השונים בארמית חדשה ובעברית. ייחודה של ספרות זו בארמית חדשה הוא שעיקרה נשתמר בעל-פה ובכתב-יד מעטים, משום שלא היו בתי-דפוס בכורדיסטאן, ורק בדור האחרון נתפרסמו חלקים ממנה בדפוס. מאמרו עוסק בתיחומה של ספרות זו בעל-פה ובכתב ודן בסוגות השונות שבה. המאמר, שהוא ראשון בסוגו, נתפרסם באנגלית, ולפנינו נוסח מתוקן ומורחב שלו.

המחבר הוא פרופסור-חבר לעברית באוניברסיטת קאלירופרניה בלוס אנג'לס.

□ שני מאמרים בחוברת, של בארבארה קוטל ג'ונסון ושל פרופ' פ"מ ג'וסאי, עוסקים בשירה העממית של הנשים היהודיות בקוצ'ין בלשון מאלאיהאלאם. שירה זו לא יצאה לאור בדפוס (פרט לשירים מעטים מתוכה) והמחברים הם מהעוסקים באיסופה ובמחקרה. המשותף לשני המאמרים הוא שמתוך שירה עממית זו הם למדים פרטים רבים על תולדותיהם של יהודי קוצ'ין ועל חייהם החברתיים. שני המאמרים תורמים אפוא לידיעתנו לא רק על ספרות בלתי ידועה אלא גם על תולדותיה ותרבותה של יהדות זו.

פרופ' פ"מ ג'וסאי שימש פרופסור לספרות אנגלית בקולג' בקראלה, ובארבארה קוטל ג'ונסון חוקרת את האנתרופולוגיה החברתית של יהודי קוצ'ין.

שני מאמרים בחוברת דנים בספרות העברית של יהודי המזרח.

□ פרופ' יוסף יהלום דן בשירתו של ר' ישראל נג'ארה, שפיוטיו נפוצים ביותר בקהילות ישראל במזרח עד ימינו ואף שימשו מקור השפעה למשוררים רבים. שירת נג'ארה פתחה פרק חדש בשירה העברית לאחר גירוש ספרד והביאה עמה חידושים פרוסודיים ומוטיביים. אין בה מן העידון של שירת-החול החצרנית הספרדית וניכרת בה השפעת שירת-העם התורכית. היא מושפעת מקבלת צפת החדשה, לא רק בסמליה הארוטיים אלא גם באווירתה הלאומית המיוחדת לה. צרכניה של שירה חדשה זו היו המקובלים, שהיו נוהגים לומר תיקון-חצות ומשכימים באשמורות. שירתו הדתית של נג'ארה נפוצה במהירות בשל שגירתם של הלחנים התורכיים, שעליהם היא נסמכת. המאמר דן בפירוט בהיבטים פרוסודיים ומוטיבים בשירת נג'ארה, על רקע שירתם של כמה משוררים עבריים שקדמו לו בתורכיה וציון רושמה על הבאים אחריו (רמח"ל). המחבר הוא פרופסור לשירת ימי-הביניים בחוג לספרות עברית באוניברסיטה העברית בירושלים.

□ ד"ר טובה רוזן-מוקד סוקרת את תולדותיה של שירת-האזור העברית בקהילות ישראל במזרח למן ראשיתה ועד הדורות האחרונים, תוך ציון מרכזי-יצירה ראשיים שלה, תואי התפתחותה הכללית והשינויים שחלו בה. שירת-האזור, שראשיתה בספרות העברית באנדלוסיה במאה ה-10 (מנשח), הגיעה לרום הישגיה בשירה העברית בספרד (ביצירתם של ר' משה אבן-עזרא, ר' יהודה הלוי, ר' אברהם אבן-עזרא ואחרים). אולם מן המאה ה-12 ואילך נכתבו שירי-אזור עבריים בעיקר מחוץ לספרד, ולאחר גירוש ספרד בעיקר בקהילות-ישראל במזרח (באימפריה העות'מאנית, לרבות ארץ-ישראל, בצפון-אפריקה, בתימן, בבבל, בכורדיסטאן ועוד). המאמר עוסק אפוא בגלגולי התפתחותה של תבנית סטרופית מרכזית בשירה העברית במשך כ-900 שנה, ועם זאת הוא מאיר פרשה רבת-עניין של השפעות וזיקות ספרותיות בין קהילות מרוחקות.

המחברת היא מרצה לספרות עברית בימי-הביניים באוניברסיטאות תל-אביב וחיפה.

*

תוך כדי הכנת חוברת זו סיימ פרופ' אמנון כהן את תפקידו כראש מכון בן-צבי ויצא לשנת שבתון. כיו"ר המערכת של 'פעמים' הוא תרם הרבה לעיצוב דמותו של הרבעון, ואנו מקווים ליהנות גם בעתיד מעצתו ומפרי מחקריו.

*

חוברת זו פותחת כרך חדש של 'פעמים', הרביעי במספר. אנו פונים אליך, הקורא, לחדש את מנויך על הרבעון ואף להמליץ בפני מכריך לחתום עליו.

העורך